

УДК 811.161.2:17.026.4:159.922.4

Кривич Н.Ф.

УКРАЇНЬСКА МОВА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті розглядається вплив української мови (в контексті історії України) на формування національної самоідентифікації та консолідації.

Ключові слова: мова, нація, консолідація, національна самоідентифікація.

Постановка проблеми. Мова – це основний засіб, за допомогою якого відбувається комунікація в суспільстві, формування та висловлення думок, вираження почуттів та емоцій, пізнання навколишнього світу. Але, крім комунікативної, мислетворчої, емотивної та експресивної функції, мова виконує і самоідентифікаційну функцію всієї нації, хоча проблема єдності мови та нації має неоднозначне вирішення.

З одного боку до нашого часу немає єдиного розуміння поняття «нація», що означає відсутність особливих характеристик, що відділяють різні народи один від одного, а з іншого боку наявність мовних, культурних, економічних, соціальних та політичних характеристик свідчить про те, що наявність хоча б декількох показників є свідченням єдності людей саме навколо наявних характеристик. Серед вагомих показників є мова. Вона *безпосередньо* впливає на формування єдності українського народу і його самовизначення, проте наявність дотичних проблем уповільнює, а іноді унеможлиблює формування досконалої унормованої мови, яка дійсно може бути рушійною силою у процесі формування єдиної нації. Серед таких проблем: наявність ненормованої мови, використання діалекту та суржика, вплив іноземних мов, а саме російської, недосконалість володіння українською мовою та використання російської мови на значній території України, відсутність прагнення до опанування норм української мови, недосконалість державної політики та українського законодавства, не значне фінансування та стимулювання її вивчення.

Теоретик Василь Івашин стверджував, що «мова – хоронителька історичної пам'яті народу. Народ без пам'яті манкуртизується, перетворюється в населення – безетнічну, безнаціональну біомасу, якою легко маніпулювати» [2, с. 130].

Прикладом є сучасна ситуація, пов'язана із захопленням частини українських земель. Тому питання вивчення української мови прямолінійно

пов'язане із національною самоідентифікацією та консолідацією і є досить актуальним для вивчення в сучасному українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень. За визначенням В. Жайворонка, «що не тільки людина впливає на мову, але й мова великою мірою формує особистість. У свою чергу формування етносу без мови неможливе, бо остання є однією із ключових ознак нації». Вивченням української мови як форми вияву світоглядних цінностей українців займались Сворак С.Д., Бойчук В.М.

Калашник В.С., Філон М.І. досліджували питання українських вербальних символів як чинник національно-культурної самоідентифікації. Роль діалекту у збереженні національної свідомості гуцулів як частини українського етносу розглядав Зеленчук В.І., Торак Л.К. порушував питання ролі мови в самопізнанні та самотворенні українського народу. Крім того, досить важливим є вивчення питання української мови як важливого фактору етнічної самосвідомості українців, яке здійснив Фігурний Ю.С. Актуальною для вивчення є проблематика антиукраїнських тенденцій мовної політики в Україні (Приставська О.І., Ферій Н.В.), яка з нашої точки зору є досить перспективною та теоретично-обґрунтованою. Білик Б.І. порушує актуальність ідеї введення другої державної мови в Україні як згубної для нації та її національних меншин. Ми вважаємо, що саме це дослідження пояснює деякі згубні фактори існування на території України більше, ніж однієї державної мови. Кононенко А.М. пов'язує мову із майбутнім українського народу, а доповненням до даної роботи є дослідження Гривко А.В. щодо проблем функціонування української мови в сучасній освіті України.

Не менш важливим у формування національної самоідентифікації є визначення мови як засобу самоідентифікації українців та етнозберігаюча складова етнічної свідомості, яке порушив Божко Н.М. Проблема ідентифікації є однією з найістотніших у сучасних цивілізаційних процесах як зазначає Карпенко Н.С.

Проте, навіть, така велика кількість досліджень не дає змоги повноцінно розкрити деякі аспекти вивчення української мови, тому потребує детальнішого аналізу та спостереження за умовами формування національної самоідентифікації в умовах сучасного суспільства із врахуванням державотворчих змін.

Мета статті. Проаналізувати та дослідити, яку роль у формуванні національної самоідентифікації відіграє українська мова.

Виклад основного матеріалу. На думку дослідників, мова не є унікальним чинником формування нації. Однак в історії українського народу

саме мова відіграла особливу роль. Доцільно буде звернутись до історії української літератури, щоб детальніше розглянути це питання. Але перш, ніж визначити основне та досить важливе питання самоідентифікації необхідно розглянути суть понять «нація», «самоідентифікація», «мова».

Слово нація в перекладі з латинської *patio* – означає рід, плем'я. Згідно з думкою теоретика Г. Касьянова термін «нація» є людською спільнотою, якщо воно претендує на повну змістовність, має включати в себе як мінімум мовні, культурні, територіальні, економічні, соціальні, соціально-педагогічні та політичні характеристики» [7, с. 13]. Мовний чинник, що опосередковано впливає на етноландшафтне оточення, дає підстави говорити про націєтворчу функцію мови, що формує етнічну свідомість, яка, у свою чергу, етнізує національний світогляд і культуру. Тому на нашу думку саме такий рівень єдності общини навколо мовної сфери життя дає можливість стверджувати про наявність нації та її самоідентифікації. Боротьба за свої права, свободи, культуру, мову, відстоювання існування українського народу як цілого і неподільного – це основні фактори формування самоідентифікації.

Лариса Нагорна зазначає, що «самоідентичність – це прагнення людини відчувати себе частиною певної спільноти і представником певної культурної спільноти» [3, с. 138]. На нашу думку національна самоідентифікація – це процес визначення своєї приналежності до певного етносу і вплив на історичне формування цілої нації.

Необхідною умовою формування гідної нації, що реалізує свої культурні стимули є мова. А мова – це не лише сукупність правил та норм, що формувались століттями, а ще й прояв української самобутності, традиційності та історичної індивідуальності, що притаманна лише українцям та їх мові.

Але довгий період наша «солов'їна» відстоювала своє право на існування. Формування мови як основної одиниці формування українського суспільства бере початок ще за часів існування слов'янських племен. На той період ще не було сформовано літературної мови, відбувалось становлення наддіалектної мови. Проте вона стала об'єднуючим чинником всіх східнослов'янських племен.

Широкий мовотворчий процес починається за часів Київської Русі після прийняття християнства. У той час відбувалось формування двох протилежних форм вираження мови – старослов'янська мова, яка переважала в церковно – релігійній сфері і формувалась на основі живого мовлення східнослов'янських племен та староруська писемна мова – у створенні законодавства, діловодстві, офіційному та приватному листуванні, художній словесності. [1, с. 47].

Старослов'янська мова хоча і не витіснила староруську писемну мову, але у використанні значно переважала і фактично була державною мовою. На нашу думку, це означає, що кожен, хто проживав на території князівства використовував українську мову, а значить вже тоді відбувалась формація ідентичності з оточуючими.

Після Люблінської унії 1569 року українська шляхта відстоювала «руську» мову, проте частіше вживалась польська та латинь.

Незважаючи на політичні, релігійні, культурні та мовні утиски, у 1586 році було створено Львівське успенське братство, представники якого займались просвітницькою діяльністю та освітою, де виклад матеріалу відбувався старослов'янською та грецькою мовами. Крім того, в 1574 році Іваном Федоровим був виданий перший друкований в Україні підручник – Буквар, написаний старослов'янською мовою. Українське суспільство, не бажаючи втрачати української самобутності та національності, відстоювало право говорити українською мовою.

За часів козацтва розвиток української мови, незважаючи на заборони польського сейму щодо використання тільки польської мови (1696), відродження та розвиток української відбувається в Києво-Могилянській колегії (в майбутньому академія). Викладання відбувалось старослов'янською мовою та на латині, і саме в цей період відбувається проникнення розмовної мови в освітні кола, формується українська мова в тому вигляді, в якому вона функціонує зараз.

Важливе місце в пробудженні національної самосвідомості українців належить творчості першого класика вітчизняної літератури й драматургії І.П. Котляревського (1769–1838 рр.). Його перелицьована «Енеїда», без волі автора видрукувана 1798 року, була першою книжкою, яка надзвичайно високо підняла в очах українського громадянства народне українське слово. Своїми ж образами минулої козацької слави і сучасного гіркого селянського життя вона сприяла зацікавленню ними широких кіл української інтелігенції.

У Російській імперії царський уряд намагався знищити українську мову і українську націю в цілому. У зв'язку з активізацією народного руху, розвитком української мови починає розвиватись процес насаджування російської системи освіти, яка б допомогла знищити національну свідомість, нав'язати почуття меншовартості, створити уявлення про провідну роль російської нації в житті українського народу. У результаті в 1863 Петром Валуєвим (радником царя) видається указ про заборону друкувати, викладати і говорити українською мовою, стверджуючи, що цієї мови не існувало, не існує та не буде існувати. У цей час на українських землях, що були під владою Австро-Угорщини, ситуація була дещо кращою, в 1867 році

переглянута Конституція, за якою визнавалась рівноправність всіх народів, проте стверджувати про можливість використання української мови не можна.

Заборона української мови сприяла організації національного руху за відновлення нації, української культури та мови.

Таким рухом став рух народовців, що розвивався на західноукраїнських землях. Українська мова набуває популяризації через журнали «Русалка», «Правда», «Нива». Серед представників-україномовців у Наддніпрянській Україні були Марко Вовчок, Панас Мирний. Ними створювались різні товариства, гуртки, культурно-освітні заклади, що пропагували українську мову та культуру. Мовно-культурний рух набирає оберту, у 1873 році створюється Літературно-наукове товариство імені Т.Г. Шевченка.

У рукописних списках і духовних виданнях, у піснях, якими ставало чимало його віршів, творчість Шевченка почала проникати в саму гущу народних мас пригнобленої царизмом України, пробуджувати національну гідність людей. Причому таку ж роль твори основоположника нової української літератури і реформатора української мови, яким по праву ввійшов в історію нашого народу Шевченко, відігравали й на українських землях по другий бік російсько-австрійського державного кордону.

Російський уряд, не визнаючи існування українського народу, починає боротись з українофільською діяльністю, і в 1876 року цар Олександр II видає указ про заборону друкувати українською мовою книжки, навіть тексти до музичних нот, ставити українські театральні вистави і влаштовувати концерти із українськими піснями. [6, с. 104].

Це була друга за всю історію українського суспільства офіційна спроба зламати український народ, заборонивши українську мову

Українці ніколи не здавались і відстоювали свою національну самоідентифікацію, через мову та слово. Так в 90-х роках XIX та на початку XX століття існував рух Тарасівців, основною метою якого було поширення української мови та культури. Крім них, такі ж завдання перед собою ставили і письменники Іван Нечуй-Левицький, Іван Франко, Леся Українка, Панас Мирний, Іван Карпенко-Карий. Вони поширювали українську мову через зображення побуту українського народу та його традиції, звичаї; обговорювали соціальні проблеми, тим самим об'єднуючи українців між собою, навіть, незважаючи на територіальну розділеність.

Висновок. В історії українського націотворення українська мова відіграла особливу і досить вирішальну роль. За відсутності територіальної єдності, мова стала єдиним об'єднуючим чинником творення нації. З одного

боку мова виступала як формотворчим фактором, а з іншого ставала метою українського народу в різні періоди її існування. На нашу думку, українська мова зазнавала впливу інших мов, так вже склалось історично, проте вона ніколи не втрачала своєї самобутності та неповторності. Незважаючи на всі заборони пануючих держав, мова формувалась та видозмінювалась, створюючи нові форми вираження думок українського народу. Завдяки розвитку слова, відбувався розвиток освіти та культури, що в свою чергу сприяв активному об'єднанню людей навколо однієї справи. Саме мова сприяла становленню людської самоідентифікації, визначення свого місця в суспільстві, надання переваги українській мові перед мовами контролюючих держав.

Ми вважаємо, що завдяки мові український народ зміг отримати незалежність та створити свою державу, об'єднати землі, що знаходилися під владою різних держав. На нашу думку, тільки народ із активною самоідентифікацією зможе повторити героїчність українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська мова (за професійним спрямуванням): Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Галузинська Л.І., Науменко Н.В. – К., 2008. – 430 с.
2. Іванишин В. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України / Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. // Видання четверте, доповнене. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
3. Касьянов Г Теорії нації та націоналізму. Монографія / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
4. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Лариса Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
5. Німчук В.В. Державна мова / В.В. Німчук // Українська мова : енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. Та ін. 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. – С. 140-142.
6. Русанівський В.М. Історія української літературної мови підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / В.М. Русанівський. друге видання, доповнене і перероблене. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.

В статье рассматривается влияние украинского языка (в контексте истории Украины) на формирование национальной самоидентификации и консолидации.

Ключевые слова: язык, нация, консолидация, национальная самоидентификация.

The article is devoted to influence of Ukrainian language (in the context of the history of Ukraine) on the formation of national identity and consolidation.

Keywords: language, nation, consolidation of national identity.